

Čtení a kniha hledají své hranice (nad výsledky pátého statistického výzkumu čtenářů a čtení v České republice)

Reading and Books in Search for their Boundaries (Results of the Fifth Statistical Survey of Readers and Reading in the Czech Republic)

Prof. PhDr. Jiří Trávníček, M. A. / Ústav pro českou literaturu AV ČR (Institute
of Czech Literature of the CAS), Veveří 46, 603 00 Brno

RESUMÉ: Příspěvek přináší hlavní výsledky pátého statistického výzkumu čtenářů a čtení v České republice (populace 15+), který se uskutečnil v roce 2023. Dále se věnuje podrobnější prezentaci a interpretaci výsledků týkajících se hlavního tématu výzkumu – našich asociací spojených se čtením. Celkově lze konstatovat, že (1) úroveň čtenářství v ČR mírně klesá, že (2) stále narůstají veškeré digitální čtenářské aktivity a že (3) triáda *knih–papír–čtení* se rozpojuje, přičemž její jednotlivé členy získávají na stále větší samostatnosti.

KLÍČOVÁ SLOVA: čtenáři a čtení, výzkum, Česká republika, populace 15+

SUMMARY: The main results of the fifth statistical survey of readers and reading in the Czech Republic (population aged 15+), conducted in 2023, are presented, along with a more detailed presentation and interpretation of the results related to the main theme of the research – our associations connected with reading. The survey results indicate (1) a decreasing level of reading culture in the Czech Republic, (2) further growth in all digital reading activities, and (3) a disintegration of the customary book–paper–reading triad (with its individual components becoming more independent).

KEYWORDS: readers and reading, survey, Czech Republic, population aged 15+

Kolik knih přečteme za rok? Co čteme? Jak často chodíme do knihoven? Kolik z nás koupí za rok alespoň jednu knihu? Jak si stojí čtení knih ve vztahu k jiným mediálním aktivitám? Jak je tomu s časopisy? Narůstá čtení v digitální době tak masivně, jak by to odpovídalo šířící se vlně digitální revoluce? Co audioknihy a jejich poslech? A k tomu všemu: co si se čtením spojujeme? Jaká média, funkce či instituce?

Parametry výzkumu

V roce 2023 se uskutečnil již pátý statistický reprezentativní výzkum čtenářů a čtení (předchozí se konaly v letech 2007, 2010, 2013 a 2018), organizovaný Národní knihovnou ČR a Ústavem pro českou literaturu AV ČR a finančně podpořený Ministerstvem kultury ČR. I tento výzkum byl jednou svou částí (asi čtvrtinou dotazníku) zaměřen na specifickou oblast čtenářské kultury – tentokrát to byly naše asociace, které si se čtením spojujeme. Pokud jde o technické parametry, výzkum proběhl na vzorku 2010 respondentů a týkal se populace ČR starší 15 let. Data se sbírala v dotazníkovém šetření s využitím metod CAPI (*Computer Assisted Personal Interviewing*) a CAWI (*Computer Assisted Web Interviewing*). Sběr dat realizovala mezi 25. květnem a 20. červnem 2023 společnost Nielsen Admosphere, jež byla vybrána organizátory výzkumu ve veřejném výběrovém řízení.

Hlavní zjištění

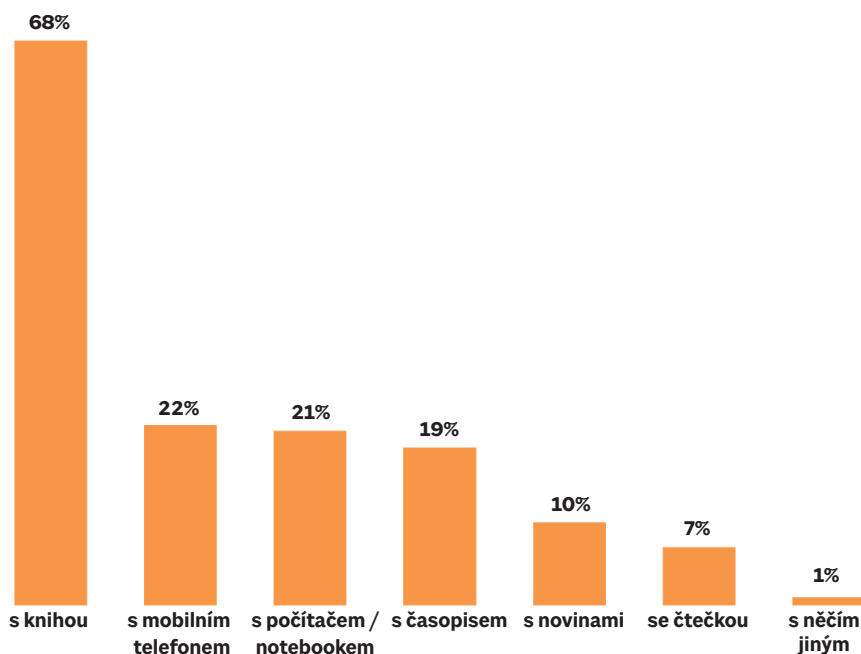
- Celkem 73 % obyvatel České republiky starších 15 let přečetlo za rok *alespoň jednu knihu* (v roce 2018 to bylo 78 %). Přetrvává tradiční rozdíl mezi jednotlivými úrovněmi vzdělání, jakož i mezi muži (68 %) a ženami (77 %). K oslabení však došlo téměř ve všech sociodemografických skupinách.
- Každý obyvatel České republiky starší 15 let přečte za rok v průměru 9,9 knih (v roce 2018 to bylo 12,6); medián¹ je 3 (v roce 2018 byl 5). Lidé nad 65 let, tradičně vůdčí věková kohorta, přečtou 12,9 knih. Z hlediska genderu je rozdíl ještě větší: muži přečtou za rok 6,8 knihy – ženy 12,6 knihy.
- Čtení *knih* se denně v průměru věnujeme 24 minut (v roce 2018 to bylo 31 minut); čtení novin a časopisů 17 minut (2018 – 22 minut), sledování televize (živé vysílání) 60 minut (2018 – 130 minut), poslechu rozhlasu 49 minut (2018 – 83 minut), sledování videí, filmů a seriálů (DVD, YouTube, Netflix ad.) 49 minut (2018 – 25 minut), poslechu hudby (SD/DVD, mp3, internet) 42 minut (2018 – 38 minut), práci s internetem 86 minut (2018 – 80 minut), sociálním sítím 48 minut (2018 – 37 minut). Nejvíce minut věnovaných čtení knih je u věkové kohorty 65+ (30 minut; v roce 2018 to bylo 39 minut).
- *Časopisy* (v podobě tištěné i elektronické) čte pravidelně 47 % populace 15+ (v roce 2018 to bylo 72 %); v genderové perspektivě: (muži 46 % – ženy 48 %), nejčtenější jsou časopisy zájmové, časopisy pro ženy a časopisy společensko-politické.
- Nejoblíbenějším autorem obyvatel České republiky 15+ je podle výsledků výzkumu *Erich Maria Remarque* (v roce 2018 to byl Jo Nesbø, který se v roce 2023 umístil na druhém místě).
- Nejoblíbenější knihou je – stejně jako v roce 2018 – Bible následovaná *Harrym Potterem* (celý cyklus nebo jednotlivé díly).
- Mezi těmi, kdo alespoň občas čtou *elektronické knihy* (31 % populace; v roce 2018 to bylo 18 %), je ke čtení knih nejčastěji používán tzv. *chytrý telefon*, následován osobním počítačem/notebookem.
- *Audioknihy* alespoň občas poslouchá 37 % populace 15+ (v roce 2018 to bylo 14 %), z toho 7 % pravidelně; nejčastěji je posloucháme ve věku 15–44 let; muži je poslouchají výrazně více než ženy.

1 Hodnota půlící populaci na dvě stejně velké poloviny.

- 62 % obyvatel (v roce 2018 to bylo 44 %)² České republiky starších 15 let koupilo za rok alespoň jednu knihu (tištěnou nebo elektronickou). Nejvíce nakupujeme ve věku 25–44 let, ženy výrazně více než muži.
- V obstarávání informací o knihách vede *internet* (49 %), následován příbuznými a známými (33 %), přičemž druhá z možností byla ve výzkumu v roce 2018 na prvním místě.
- Ve svých domácích knihovnách máme v průměru 253 knih (stejně jako v roce 2018); medián je 100); 15 % obyvatel uvádí, že má doma 500 a více knih; lidé s vysokoškolským vzděláním uvádějí, že mají doma v průměru zhruba dvakrát více knih než lidé bez maturity.
- Stejně jako v roce 2018 navštívilo i v roce 2023 28 % obyvatel České republiky starších 15 let za rok alespoň jednou veřejnou knihovnu; panuje zde velký genderový rozdíl (muži 22 %, ženy 34 %); veřejné knihovny nejčastěji navštěvujeme ve věku 15–24 let (52 %), nejméně ve věku 55–64 let (22 %).
- Nejčastější službou, kterou ve veřejných knihovnách vyhledáváme, je *půjčování knih* (82 %), s velkým odstupem následuje půjčování časopisů (17 %) a možnost využít čítárnu/studovnu (16 %). Toto pořadí se ve srovnání s rokem 2018 nemění.
- Drtivá většina těch, kdo do veřejných knihoven chodí, je s jejich nabídkou *spokojena* (84 %; v roce 2018 to bylo 86 %), nespokojených jsou jen 2 %.

Asociace (kulturní obrazy)

V následující části textu podrobněji rozebíráme výsledky týkající se hlavního tématu výzkumu – asociací spojených se čtením.

Graf 1 S jakým nosičem si čtení spojujeme (2023)³

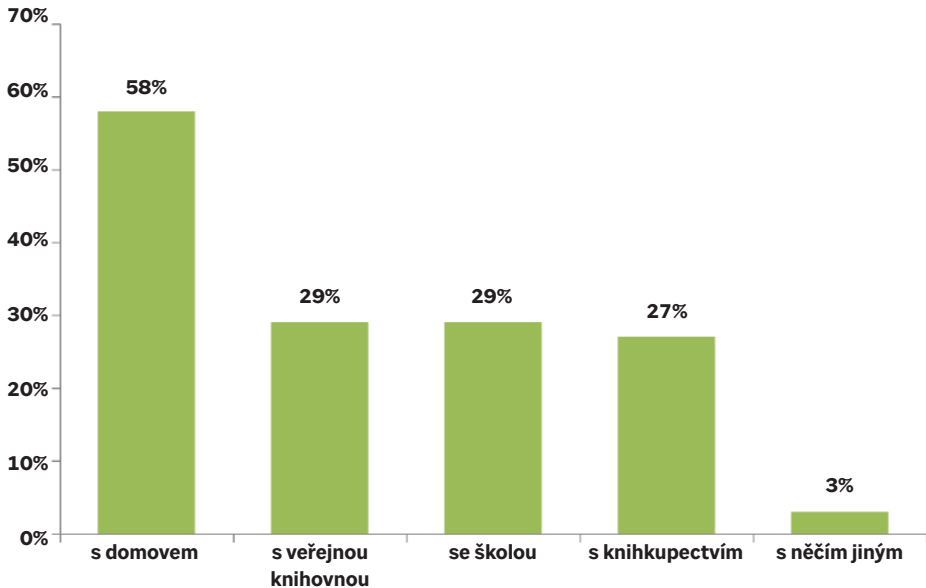
báze: všichni (N = 2010)

² Oba údaje však byly pořízeny odlišnou metodikou, takže jejich srovnání je obtížné.

³ Možnost více odpovědí (maximálně dvou); součet ≠ 100 %.

Panuje výrazná dominance knihy. S tímto nosičem si čtení spojuje více než trojnásobný počet lidí než s dalšími třemi médii v pořadí. Poměr tištěných a digitálních médií vychází 97 % : 50 %, tedy zhruba 2 : 1.

Sociodemografie: Ženy mají oproti mužům výraznou převahu v případě čtení knih (75 % versus 61 %) a časopisů; muži v případě novin (13 % versus 8 %), jakož i všech dalších (elektronických) nosičů. – Poněkud překvapivě je nejvíce těch, kdo si čtení spojují s knihou, u nejmladší věkové kohorty. Jinak u časopisů platí, že čím jsme starší, tím více si čtení s tímto nosičem spojujeme – u nejstarších (65+ let) je takových třikrát více než u nejmladších (15–24 let); totéž platí i u novin. U elektronických nosičů se ukazuje, že čím jsme mladší, tím více si s nimi čtení spojujeme. Jinak to ale je u počítače/notebooku, kde panuje opačná tendence – největší procentní zastoupení je u nejstarší věkové kohorty. – Pokud jde o vzdělání, platí, že čím ho máme vyšší, tím více si čtení spojujeme s knihou; totéž v případě čtečky. U časopisů a novin úroveň dosaženého vzdělání nijak výrazně nediferencuje. U počítače je tendence opačná – čím jsme méně vzdělaní, tím více si čtení s tímto nosičem spojujeme; totéž se týká mobilního telefonu.

Graf 2 S jakou institucí si čtení spojujeme (2023)⁴

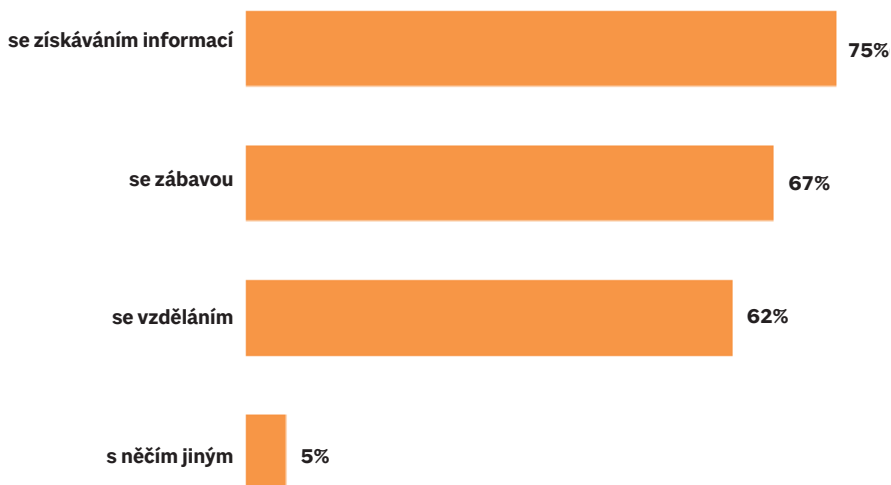
báze: všichni (N = 2010)

Dominance první instituce je značná. Těch, kdo si čtení spojují s domovem (viz graf 2), je mezi námi dvakrát více než těch, kdo si ho spojují s veřejnou knihovnou, školou či knihkupectvím.

Sociodemografie: Panuje znatelný rozdíl genderový: ženy mají převahu nad muži v kategorii „s domovem“ (61 % versus 54 %); u ostatních prostředí jsou rozdíly zanedbatelné. – Z hlediska věku platí, že čím jsme starší, tím více si čtení spojujeme s domovem; opačná tendence platí u školy a veřejné knihovny; u knihkupectví jsou rozdíly zanedba-

4 Možnost více odpovědí (maximálně dvou); součet ≠ 100 %.

telné. – Sledujeme-li hodnoty podle vzdělání, ukazuje se, že čím je vzdělání obyvatel vyšší, tím více je čtení spojováno s domovem; totéž v případě veřejné knihovny; opačnou tendenci zaznamenáváme u prostředí školy; u položky knihkupectví jde o zanedbatelné rozdíly. – Velikost sídla ani ekonomická aktivita nehrají nijak podstatnou diferenciací roli – rozdíly jsou nepatrné.

Graf 3 S jakou funkcí/rolí si čtení spojujeme (2023)⁵

báze: všichni (N= 2010)

Data grafu 3 ukazují, že pokud jde o funkce, které si spojujeme se čtením, panuje poměrně rovnoměrné rozložení tří hlavních funkcí. Rozdíly mezi nimi nejsou nijak výrazné.

Sociodemografie: U mužů očekávatelně převládá „se vzděláním“ (65 % versus 60 % u žen) a „se získáváním informací“ (81 % versus 70 %); u žen „se zábavou“ (74 % versus 60 %). – Co se týče věku, čím jsme starší, tím méně si čtení spojujeme se vzděláním a tím více se zábavou a ve značné míře i se získáváním informací. – U vzdělání platí, že čím je vyšší, tím více si čtení spojujeme se zábavou; u ostatních dvou funkcí žádné výrazné korelace nepanují. – Ekonomická aktivita nijak výraznou diferenciací roli nehraje, stejně tak velikost místa bydliště.

Závěry

Čtenářsky „hubneme“ – nikoli snad překotně, leč setrvale a viditelně. Mezi lety 2018 a 2023 zaznamenáváme pokles. K obdobnému poklesu však došlo i mezi lety 2013 a 2018, takže už lze bezpečně mluvit o tendenci. Českou populaci dělí na dvě poloviny stále menší počet přečtených knih (medián): v roce 2018 to bylo pět knih, v roce 2023 jsou to knihy tři. Potěšitelné je, že se zastavil pokles návštěvníků knihoven. Pokud jde o knižní trh (nabývání knih), data je nutno interpretovat velmi opatrně, protože se

5 Možnost více odpovědí (aspoň dvou); součet ≠ 100 %.

v průběhu našich výzkumů dvakrát změnila metodika. Již po tomto prvním vyhodnocení můžeme učinit závěr, že hladina čtení poklesla bezmála ve všech sociodemografických ukazatelích.

Druhou velkou tendencí je postupný nárůst všech aktivit týkajících se digitální sféry. Mezi lety 2018 a 2023 výrazně (zhruba dvojnásobně) vzrostl i počet těch, kdo alespoň občas čtou e-knihy a poslouchají audioknihy. Patrný je hlavně vzestup poslechu audioknih. Jedna třetina těch, kdo je poslouchá alespoň občas, není již žádnou zanedbatelnou enklávou české čtenářské kultury.

Třetí tendence je spojena s naší existencí v době digitální. Musíme přijmout za dané, že triáda *knihapapírčtení*, kterou jsme tak dlouho chápali jako nerozlučitelnou „svatou trojici“ kultury (nejenom čtenářské), se rozpojila. Její jednotlivé části získaly značnou nezávislost. Čtení se čím dál více usidluje mimo papír a mimo knihu. A kniha tím – řečeno za pomoci burzovní terminologie – přestává být „většinovým akcionářem“ našeho čtení/čtenářství. Stále však zůstává velmi významným „akcionářem“, zejména pokud jde o naši hlavní asociaci (kulturní obraz), kterou si se čtením spojujeme, jak ukazuje graf 1 a jak ukazují i data tohoto výzkumu. A ani papíru se hned tak mentálně nezabavíme, neboť i on se zabydlel v mnoha obrazech: „hod' to na papír“, „papír snese všechno“, „existuje to jen na papíře“. Šlo by to vůbec nějak přepsat do metafor digitálních?

Třebaže už nejsme čtenářskou kulturou „knihostřednou“, stále je to kniha, která tvoří nejviditelnější gravitační bod této kultury, jakkoli – pokud jde o její současné podoby – už je to kniha *transmediální*. A pokud je kniha útvarem transmediálním, je čtení technikou hybridní, konkrétně takovou, jež je schopna integrovat čtení tradiční (z tisku), digitální, orální (předčítání, audiokniha) i takové, jehož nositelem jsou obrázky (tichá kniha a obrázková kniha). Toto vše je kniha a toto vše je čtení, i když už v daleko širších hranicích. Dokonce ne pouze v hranicích širších, ale i značně rozostřených. Při tom všem nezapomínejme, že veškerá tato širokost a rozostřenost, transmedialita a hybridnost má pořád své pevné gravitační body. A těmi jsou tištěná kniha a její čtení.